

Pervivència i desaparició de la tàpia a Catalunya: el testimoni dels últims tapiadors del Pla d'Urgell

Adriana Salvat Torregrossa

RESUM: A Catalunya podem afirmar que l'ús generalitzat de la tàpia desapareix a finals del segle XVIII, tot i que en alguns àmbits i ciutats encara s'utilitza durant el segle següent. Els llocs on l'ús de la tàpia s'estendrà més en el temps i arribarà fins ben entrat el segle XX seran algunes zones en què els canvis socials, econòmics i tecnològics trigaran més a arribar. És el cas de la plana de Lleida i, concretament, de l'àmbit geogràfic del Pla d'Urgell, on es pot dir que fou l'últim lloc de Catalunya en què s'utilitzà la tàpia de terra tradicional per a la construcció d'edificis.

PARAULES CLAU: tàpia, Lleida, Pla d'Urgell, construcció.

ABSTRACT: Rammed earth walling was a common building technique in Catalonia until the late 18th century, though there is evidence of its usage in certain areas during the following century. This technique was used even in the 20th century in areas with later social, economic, and technologic change like Lleida and especially the Pla d'Urgell country, which is probably the last place in Catalonia where traditional rammed earth walling has been used for building purposes.

KEYWORDS: Rammed earth wall, Lleida, Pla d'Urgell, building.

Casa de tàpia a Castellnou de Seana.

INTRODUCCIÓ

L'article que teniu entre mans és un breu resum d'alguns dels resultats d'una recerca duta a terme durant l'estiu de 2007 que tenia per objecte analitzar els factors de la pervivència de la tècnica de la tàpia al Pla d'Urgell fins a temps relativament recents. Sense ànim de ser una investigació exhaustiva, el treball es presentà com un recull d'informa-

cions al voltant del tema. Recentment s'ha fet una publicació gratuïta en línia d'aquest treball i de la pel·lícula que es realitzà paral·lelament a aquest; en aquesta publicació es pot trobar informació més concreta i més extensa sobre els temes que s'apunten en aquest article i sobre la tècnica de construir amb tàpia.¹

¹ A. SALVAT, "La tàpia a Catalunya. Pervivència i desaparició. El testimoni dels últims tapiadors del Pla d'Urgell", Col·lecció Estudis sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, volum 2 [en línia]. <<http://ves.cat/asiM>>

A. SALVAT, "La terra que no trepitgem", pel·lícula de vídeo [en línia]. <<http://ves.cat/asiM>>

ALGUNS APUNTS SOBRE L'ÚS DE LA TÀPIA A CATALUNYA

«La tàpia ha estat la tècnica constructiva més antiga i tradicionalment més emprada per bastir murs a Catalunya. Des dels seus orígens, com a mínim als poblats ibers, fins a l'absorció de l'extraordinari creixement demogràfic del segle XVIII, quan Catalunya dobla el seu nombre d'habitants, la tàpia ha estat el sistema més emprat per a construir murs, fins al punt de transformar les seves mides en unitats de mesura d'altres tècniques, com succeí a Barcelona, tal com reflexen les Consuetuts medievals que regulaven les relacions entre edificacions veïnes.»

Aquestes són algunes de les conclusions que es recullen a la tesi d'Albert Cuchí i Burgos, *Les construccions de terra a Catalunya: la tècnica de la tàpia*. Tal com se'ns descriu en aquest treball, tot i l'existència d'altres tècniques de construcció amb terra, la tàpia és probablement la més utilitzada en el territori català, tant en l'àmbit urbà com en el rural, i ha esdevingut un dels sistemes constructius més importants en la història de Catalunya.

El moment àlgid de l'ús de la tàpia es dona durant el segle XVIII a causa del gran creixement que experimenten les ciutats, derivat de l'explosió demogràfica d'aquest segle. Inicialment, el volum de construccions que es fan necessàries davant el fort augment de població i que constitueix els antics ravalers de les ciutats catalanes es construeix, en la majoria de comarques i de manera força generalitzada, amb tàpia. Però més endavant, els mateixos canvis que acompanyen aquest creixement demogràfic i les transformacions tecnològiques que se'n deriven, a poc a poc van originant noves necessitats en els materials de construcció i noves tipologies edificatòries. La tàpia no té la capacitat, com a tècnica, d'adaptar-se a aquestes noves necessitats i aquest és l'inici de la seva desaparició en el context urbà. A Barcelona, l'ús de la tàpia desapareix a finals del segle XVIII; en altres ciutats catalanes continua utilitzant-se de manera habitual durant el segle següent. L'evolució de la construcció durant el segle XIX, generada per la industrialització del sector, la introducció de nous materials i de noves tècniques, és la causa principal que es comenci a deixar d'utilitzar la terra com a material i la tàpia com a tècnica, tot i que en certs contextos locals seguirà utilitzant-se

fins molt més endavant. Els llocs on l'ús de la tàpia s'estendrà més en el temps i arribarà fins ben entrat el segle XX seran algunes zones rurals on els canvis socials, econòmics i tecnològics trigaran més a arribar. És el cas de la plana de Lleida i, concretament, de l'àmbit geogràfic del Pla d'Urgell, d'on es pot dir que fou l'últim lloc a Catalunya on s'utilitzà la tàpia de terra tradicional per a la construcció d'edificis.

EL CAS DEL PLA D'URGELL

En el cas del Pla d'Urgell on, com a la resta del territori català, l'origen de la tàpia és antic i la seva pràctica s'estén al llarg de la història, sabem que és una tècnica habitual durant els segles XV i XVI en la construcció de tot tipus d'edificacions, i l'explosió demogràfica del segle XVIII també té una incidència directa en el seu ús. Durant els segles XVIII i XIX se segueix construint amb tàpia tot tipus d'edificacions, ja siguin cases pairals de famílies riques com cases humils o edificacions agràries. En el cas de les cases de famílies riques apareix, però, certa diferenciació social i econòmica amb l'ús de la pedra. Aquest serà un dels orígens del desprestigi i la mala fama que se li atribuirà a la tàpia, i que incidirà, més endavant, en la desaparició de l'ús de la tècnica en edificis de certa importància. El gran creixement dels pobles de la plana, però, té lloc durant el segle XIX i el primer terç del segle XX. Aquest procés de creixement dels ravals donarà lloc a les anomenades "cases de pati", essent un pati la unitat de parcel·lació urbana. Aquest procés donarà fruit a la tipologia de la casa de tàpia entre mitgeres que avui conforma el teixit urbà de la gran majoria de pobles del Pla d'Urgell. En alguns casos puntuals aquest procés de creixement amb cases entre mitgeres s'allargarà un parell de dècades més, fins a la dècada de 1950, i seguirà fent-se amb tàpia. D'altra banda, a partir de mitjan segle XIX les desamortitzacions de terres, amb el canvi social i geogràfic que provoquen, motiven la parcel·lació de petites extensions de terra on s'aniran construint cabanes (o torres) de tàpia, que es convertiran en una tipologia edificatòria molt lligada a la mateixa tècnica, i que serà l'últim bastió de la tàpia de terra que perviurà fins entrats els anys 60. D'aquesta tipologia se'n farà un ús molt popular que, en molts casos, serà el motor de l'ús de la tàpia en l'autoconstrucció.

Cobert a Vallverd.

Casa de pati al Poal.

La pervivència de l'ús de la tàpia al Pla d'Urgell fins ben entrat el segle XX es deu, doncs, a unes condicions socials que generen un augment de l'activitat constructiva i, al mateix temps, a unes condicions d'aïllament, de ruralitat i de cert retard en l'evolució tecnològica, tot això sumat al fet que la terra de la plana sol ser molt bona per tapiar i és un recurs local gratuït, al mateix temps que altres materials com la pedra són pràcticament inexistent.

A través de les informacions que s'anaren recopilant en el treball de camp podem resumir una mica la cronologia dels últims temps de la tàpia: la tàpia de terra s'utilitza de manera generalitzada fins ben entrats els anys cinquanta tant per construir habitacles com edificis públics, industrials o cabanes i altres edificacions agrícoles. Cap al començament dels anys seixanta el seu ús ja és més puntual i es trobarà més limitat a la construcció de cabanes (o torres).

A partir de mitjan anys cinquanta, mentre la tàpia de terra comença a estar en declivi, a poc a poc comença un procés de canvi en la tècnica, els resultats del qual faran que el material per tapiar passi de ser terra a ser formigó, i apareix així la «tàpia de formigó» o cimentada, que substituirà per complet la tàpia de terra.

S'utilitza la tàpia de formigó sobretot per fer coberts, granges i edificis agrícoles auxiliars. Es tapia amb formigó fins ben entrats els anys vuitanta i, aïlladament, fins alguns anys més tard. L'arribada de tècniques constructives de prefabricats de formigó i obres de bloc de formigó assequibles i molt més ràpides fa que es vagin deixant de fer coberts de tàpia de formigó, al mateix temps que la mateixa tècnica es va convertint en inviable a causa, entre d'altres, del problema de la seguretat laboral que suposa.

L'OFICI DE TAPIAR I ELS TAPIADORS DEL PLA D'URGELL

La construcció amb tàpia l'executaven, de manera majoritària i generalitzada, els tapiadors d'ofici, i durant el treball de camp fàcilment es van anar trobant, en diferents pobles, antics tapiadors i persones que treballaren, en algun moment de la vida, en alguna colla de tapiadors.

Cal dir que tot i que l'ofici de tapiador és un factor clau en la pervivència de la tàpia, l'autoconstrucció també n'és un de molt important. A tall d'exemple, moltíssimes cases de poble, les cases de pati, se les autoconstruïen els cabalers amb l'ajuda de jornalers o mossos, i només a les cases on hi havia diners es podien permetre fer venir una colla de tapiadors. Això ens dóna indicis que molta gent que no era de l'ofici o que no s'hi guanyava la vida també construïren amb tàpia. Però, tot i practicar-se l'autoconstrucció, la pràctica més generalitzada la duïen a terme les colles de tapiadors.

L'estructura i l'organització de les colles va molt lligada a la dinàmica i al context social en què existia l'ofici. L'equip per tapiar havia d'estar format per cinc persones: les dues figures més importants eren les del tapiador i el seguidor, que treballaven sobre el mur maçonant la terra dins l'encofrat i movent i recol·locant les tapieres un cop executada cada tapiada. El tapiador era el més experimentat i el que dirigia totes les operacions. L'equip es completava amb les tres persones que treballaven al peu del mur, els ajudants, que s'encarregaven d'anar esbarriant la terra, anar omplint els coves i anar pujant-los amb la corriola fins a la tapiera. En la majoria de casos que s'han trobat, l'ofici s'aprenué com a aju-

dant. Les colles no sempre eren estables, el paper dels ajudants a vegades el feien els homes de la casa que havien sol·licitat els serveis del tapiador.

L'ofici de tapiador era una opció de guanyar diners que tenia l'avantatge de cobrar-se a preu fet per tapiada; això, en un context íntimament lligat a les feines de l'agricultura, era una cosa a tenir en compte donada la inseguretats econòmica del treball al camp, i un incentiu per aprendre l'ofici.

La figura de l'ajudant, fos aquest part de la colla o bé col·laborador puntual, és molt important en el moment en què s'analiza la pràctica de la tàpia en l'àmbit de l'autoconstrucció. El fet que molta gent hagués treballat d'ajudant en algun moment feia que hi hagués un coneixement generalitzat de la tècnica, i en molts casos eren aquestes persones que havien tingut una experiència directa en la construcció d'algun edifici les que llogaven o demanaven un joc de tapieres i s'autoconstruïen la cabana, el tancat o elements similars.

Pel que fa al factor quantitatiu, es pot dir que cap als anys cinquanta i seixanta hi havia colles de tapiadors a molts pobles del Pla d'Urgell, a gairebé tots, i en molts dels pobles n'hi havia diverses en actiu. A tall d'exemple, a Vilanova de Bellpuig sabem que com a mínim n'hi havia cinc en actiu, a Bellvís tres o quatre, a Linyola més de cinc. Són alguns exemples que de seguida ens fan tenir una idea de la gran importància que tenia aquest ofici.

Un factor característic de l'ofici era la necessitat de desplaçar-se constantment. És evident que els tapiadors treballaven allà on fos l'obra, i cal entendre que

en el cas de la tàpia de terra, la lentitud de l'execució estava molt determinada pel temps que calia esperar un cop fets dos o tres cossos, que aquests s'assequessin i adquirissin la màxima rigidesa per continuar tapiant a sobre. Això feia que mentre s'esperava el temps adient per continuar una obra, se'n fes una altra en una altra banda. El radi d'acció geogràfic d'una colla no estava gaire definit, anaven allà on els demanaven, però en tot cas mai no es tractava de distàncies tan grans com per desplaçar-se per temporada.

Les habilitats i els coneixements per ser un bon tapiador passaven per saber les característiques adequades del material, és a dir, de la terra. El tapiador havia de conèixer quina era la terra adequada i, pel tipus de terra, quina era la quantitat d'aigua que aquella terra demanava o el temps necessari per deixar-la confitar i que estigués a punt per tapiar. En el cas de la tàpia de formigó, això canvia, ja que un cop trobada la dosificació idònia de grava, ciment i aigua, sempre s'utilitzava la mateixa fórmula.

Una altra habilitat important que havia de tenir el tapiador era la de saber moure's bé en el treball en alçada. El risc de caure del mur on es treballava era el principal perill de l'ofici. Es tractava, doncs, d'una feina dura i amb una perillositat força remarkable. Tot i així, tots els tapiadors que hem trobat en tenen un bon record.

Josep Nadal i Roberto Tell, que havien tapiat antigament, amb els amics de la torre de l'Espardenyer després de fer una tapiada per explicar-ne el procés. Vilanova de Bellpuig.

Gairebé tots els antics tapiadors que es van trobar foren els últims de cada poble que s'hi dedicaren. Els motius de la desaparició de la tàpia, segons el que ens explicaren, són diversos; en relació a la tàpia de terra ens comentaren que en un moment donat la gent va començar a creure que la terra no era un bon material per a les cases i caigué en desprestigi. També que, per motius de seguretat, ja no es podia continuar amb la tècnica tradicional (tant amb terra com amb formigó), ja que no reunia les condicions de seguretat mínimes per complir les normes. I també que, sense gent a les cases, es feia difícil, ja que abans els homes joves de les cases on s'anava a tapiar feien d'ajudants, i que arribà un punt en què a les cases no hi havia jovent. Una altra causa que comenten gairebé tots els tapiadors és que van aparèixer les naus fetes amb elements prefabricats de formigó molt més fàcils i ràpides de fer i la gent deixà de voler-les de tàpia.

Els últims tapiadors utilitzaren, en la majoria de construccions que feren, tàpia de formigó, malgrat que gairebé tots feren alguna cosa amb tàpia de terra quan eren molt joves. Només hem trobat un tapiador que tapià exclusivament amb terra, i ho féu fins gairebé al final dels anys seixanta. La resta de tapiadors amb qui hem parlat en aquells anys ja tapiaven amb formigó. Gairebé tots en van aprendre, però, tapiant amb terra.

TRADICIÓ I EVOLUCIÓ: PERVIVÈNCIA I DESAPARICIÓ DE LA TÀPIA

Com hem vist, un dels trets singulars de la tàpia al Pla d'Urgell és l'evolució que experimentà el material amb què es treballava i que donà com a resultat, cap a mitjan anys cinquanta, la tàpia de formigó. Per entendre aquesta introducció del ciment, cal entendre que la tàpia és un tipus de tècnica molt propensa a introduir algun material per millorar el comportament d'alguna part de la construcció o del material en si, sigui pedra, maó, calç, palla... L'ús de la calç sembla ser un antecedent del que després es faria amb ciment. Quan el ciment va començar a ser assequible es va utilitzar per a fer reforços puntuals en cantonades o juntes, tal com antigament s'havia fet amb calç. Quan el ciment encara fou més assequible se'n barrejava certa quantitat amb tota la terra i

tota la massa esdevenia terra reforçada amb ciment. D'aquí, veient que la resistència augmentava favorablement i que era més fàcil de maçonar, s'anà afegint ciment a la barreja, fins al punt que es va fer un últim salt decisiu; el ciment es barrejava amb grava i es prescindia de la terra. És molt important entendre que aquesta substitució esdevé essencial, ja que eliminant la terra com a material base i utilitzant grava i ciment s'aconsegueix que el material sigui homogeni, sempre igual, es pot dosificar degudament i no depèn de factors no quantificables. D'altra banda, el formigó és molt més resistent, i això permet fer gruixos més petits i estalvia feina i volum de material.

En el moment que es comença a fer tàpia de formigó, la tàpia de terra va deixant de fer-se, tot i que puntualment encara pervisqui algun temps. La tàpia de formigó allarga la vida de la tàpia un parell de dècades, però tot i tenir totes les similituds quant a tècnica, ja que les eines eren les mateixes i el procés de bastir els murs també, hi ha un seguit de factors socials, econòmics i estratègics que anaven lligats al material terra i no al formigó.

En primer lloc, i com a element més important, la terra era de franc i es trobava abundantment: la tàpia de terra es basava en l'explotació dels recursos locals. A part d'això, l'ús de la terra com a material de construcció esdevenia una activitat que tenia ressonància en el funcionament d'altres mecanismes socials o laborals, o bé constructius. Per exemple, on la terra era molt bona per tapiar, s'extreia del mateix solar on s'edificaria la casa donant lloc a la creació del celler. En llocs on la terra no era tant bona, s'anava a buscar allà on sobrava, per exemple a camps que tinguessin algun tossal per aplanar. Per tant, amb l'eliminació del material terra desapareixen un seguit de característiques intrínseques de la tradició de tapiar, tant aquelles referents a la mateixa tècnica com a les tipologies edificatòries, com les que se situen en un àmbit més social.

Tampoc no es pot oblidar que les característiques dels murs de terra, pel que fa a inèrcia tèrmica, no són les mateixes que les del formigó, i això els mateixos tapiadors i la gent que coneix aquest tipus d'edificacions ho saben prou bé.

D'altra banda, és evident que les mides de les tapiades, el tipus d'eines i tota l'estructura per tapiar és fruit d'una experiència centenària que ha anat perfilant la tècnica de la construcció amb terra, i que probablement no és la més idònia per al formigó.

Així, aquesta substitució sembla ser, per una banda, el fruit d'una evolució i, per l'altra, un canvi de la tècnica que l'elimina com a tradició.

La necessitat de rendibilitzar el treball i el fet que el ciment es tornés un material assequible són factors que poden explicar aquesta evolució i, alhora, aquest trencament que suposa la tàpia de formigó.

Nau de tàpia de formigó a Barbens.

ALGUNES CONCLUSIONS

La pervivència o la desaparició d'una tècnica és un símptoma de la pervivència o la desaparició de molts altres aspectes referents a l'economia i a l'organització social i laboral, però també té molt a veure amb la voluntat cultural d'un poble i amb el grau d'arrelament de la mateixa tècnica com a coneixement comú. Darrere d'una tècnica hi ha un seguit de mecanismes que la fan possible i alhora la fan necessària. Al Pla d'Urgell la tàpia ha estat necessària fins fa poques dècades. El mecanisme de funcionament econòmic i social dels pobles englobava aquesta activitat: la terra era de franc i era l'adequada, sobrava en alguns llocs i s'aprofitava per construir; no hi havia accés assequible a altres materials; l'aprenentatge de l'ofici era ràpid i permetia donar feina a qui no en tenia; a les cases hi havia homes per treballar com a ajudants, mà d'obra de franc que feia possible la construcció d'un edifici sota les ordres d'un sol tapiador o dos, en una època on, a més a més, molts treballs de construcció es feien a jova, i on tothom sabia, en certa mesura, fer moltes feines diferents. Aquest és el context on s'entén la pervivència d'aquesta tècnica constructiva tradicional i tot el que genera en l'àmbit social i cultural.

Amb el canvi de context canvia la tècnica: a falta de mà d'obra es fa necessari un rendiment del treball més alt, s'experimenta amb el ciment per tal d'aconseguir un material més homogeni, la qual cosa s'aconsegueix absolutament quan s'usa formigó, de manera que no existeix la feina d'anar a buscar la terra, de conèixer les seves propietats i preparar-la, això fa menys necessària la mà d'obra, just en el moment en què comença a no haver-hi gent a les cases. L'ús de la tàpia es va desvinculant del context social a poc a poc, alhora que redueix el camp de les tipologies constructives a una de sola, els coberts o naus, d'execució senzilla i provada àmpliament. Perviu la tècnica despallada de tot el que la feia necessària i lògica, però perviu, encara que evolucionada, ja sense la terra com a matèria primera, perquè d'alguna manera està molt arrelada a la cultura local. Probablement és l'única manera que té la tàpia de continuar existint molt més enllà del que sembla coherent. I perviu fins a la dècada dels vuitanta, perquè encara hi ha un substrat cultural que la fa possible.

Avui dia el context encara ha canviat més, i construir amb tàpia ja no sembla possible. Els tapiadors amb qui vam parlar, quan els preguntàvem pel possible futur de la tàpia, ens deien que de futur no n'hi ha. Queda tot el que ells van construir i el coneixement de com i per què va ser construït. Quan es perdí aquest coneixement es perdrà el valor d'aquesta tècnica i d'aquestes construccions i començarà el procés de substitució de les edificacions fins a esborrar les traces dels murs de tàpia. És el que ha passat a la resta de Catalunya, on sembla que ningú no sap que abans bona part de les edificacions d'arreu del territori eren de terra.

Actualment hi ha un interès per part d'alguns tècnics, arquitectes i constructors a recuperar certes tècniques que poden millorar les condicions de sostenibilitat de les construccions. En aquest àmbit la tàpia de terra es reinventa amb mitjans moderns, i s'aposta per donar paràmetres científics de característiques resistents i de comportament estructural. És l'única manera que hi ha per poder optar per aquest tipus de tècniques, ja que han d'estar dins la normativa d'edificació i han de poder demostrar que el material i la tècnica estan a l'alçada dels materials més comuns amb què es construeix actualment. Però recuperar una tècnica, o més aviat reinventar-la, mai no significarà recuperar un entorn social i cultural del qual sigui fruit. La desaparició de la tàpia és la desaparició d'aquest entorn.

BIBLIOGRAFIA

L'arquitectura de terra. 6è Curset d'estiu d'arquitectura popular (Cervera, Sant Martí de Maldà, Bellpuig, els Plans de Sió, Verdú i Tàrrega, de l'1 al 5 d'agost de 2005). Cervera, Associació Amics de l'Arquitectura Popular, 2007.

CUCHÍ, A., *Les construccions de terra a Catalunya: la tècnica de la tàpia*, tesi doctoral, Barcelona: Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 1994.

FONT, F., HIDALGO, F., *El tapial: una tècnica constructiva mil·lenària*, Castelló, Fermín Font i Mezquita i Pere Hidalgo i Chulio, 1991.

TORRES I BENET, M., "Cabanes de tàpia en el món rural", *BIC* (Revista del Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Lleida), núm. 94, setembre-octubre 2001. En línia: <http://www.caatlleida.cat/bic/anterior/94/arquitectura_popular.htm>